

κράν καὶ ὑπῆρχεν ὁμοιότης τις τοῦ τρόπου τῆς ἀλieiας, δὲν θὰ εἶχομεν κανένα δισταγμὸν νὰ παραδεχθῶμεν ταύτην ὡς τὴν Πρασιάδα καὶ νὰ συμβιδάσωμεν οὕτω τὴν γνώμην τινῶν, ταυτιζόντων τὴν Κερκινίτιδα πρὸς τὴν Πρασιάδα.

(Ἀκολουθεῖ)

Μ. Χρυσόχοος

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ

ΚΑΙ Η ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ ΕΝΝΟΙΑ ΑΥΤΟΥ ΚΑΤΑ BUNSEN.

Περὶ τὸ 495 ἤρξατο διδάσκων ὁ Σωκράτης ἐν Ἀθήναις τὴν δημῶδη αὐτοῦ φιλοσοφίαν.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ Ξενοφῶντος περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Σωκράτους μετὰ τῆς εὐγενοῦς νεολαίας καὶ τῶν κοινωνικῶν ιδεῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀριστοκρατίας δεικνύει τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἄβυσσον, ἣτις ἐχώριζε τὸν Σωκράτην ἀπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Ὅσον ἀνεπαρκὴς καὶ ἂν εἶνε ἡ αὐθεντία τοῦ Ξενοφῶντος, ὅσον περιορισμένη καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ δύναμις τοῦ πνεύματός του, κατενόησεν ὁμως σαφῶς καὶ ἐξέθηκε πιστῶς τὰ στοιχειώδη μέρη καὶ τὴν πορείαν τῆς Σωκρατικῆς διδασκαλίας. Παρ' αὐτῷ εὐρίσκομεν τοὺς κοινούς τύπους πρακτικῆς ὀρθοφροσύνης, οἵτινες ἀνεπλήρουν ἐν τῇ συνειδήσει τῆς εὐγενοῦς Ἀθηναϊκῆς νεολαίας τὸν φόβον τῶν θεῶν καὶ τὸν τοῦ Ἄδου καὶ τῶν τιμωριῶν αὐτοῦ. Δύναται τις ν' ἀναγάγῃ τοὺς περὶ διαγωγῆς κανόνας τούτους εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀπολαύειν καὶ τοῦ κτᾶσθαι, διττὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἐγωϊσμοῦ, κανόνας κατ' οὐσίαν καὶ ἐξ ἴσου ξένους πρὸς τὴν ἠθικὴν. Τὸ οὐσιῶδες ἀξίωμα τῆς Ἀθηναϊκῆς νεολαίας ἦτο τὸ ἐξῆς: Ζητεῖν τὸ ὠφέλιμον, κτᾶσθαι καὶ ἀπολαύειν, ἀλλὰ προσέχειν εἰς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν. Ἡ γνῶσις τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ ὀφείλει τις ν' ἀγαπᾷ διότι εἶνε ἀγαθόν, ἦτο τόσον ξένη καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς χρηστοτάτους ἄνδρας, ὥστε ὁ Σωκράτης ἵνα ἐπαναγάγῃ αὐτοὺς εἰς ἄλλας ιδέας, ὥφειλε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἑαυτοῦ μέθοδον βῆμα πρὸς βῆμα μετ' αὐστηρότητος, ἣτις θὰ ἐφαίνετο σήμερον παιδαριώδης.

Ἡ μέθοδος δὲ αὕτη συνίστατο εἰς τὸ ἀνελθεῖν μέχρι τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς, μέχρι τῆς πρώτης βάσεως, ἐφ' ἧς ἐστηρίζοντο οἱ νέοι καὶ οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν, οἱ Σοφισταί· δι' ἐπαγωγικῶν αὐστηρῶν συλλογισμῶν ὁ Σωκράτης ἠνάγκαζε τοὺς ἐναντίους ν' ἀναγνωρίσωσιν, ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτῶν, τὸ προσωπικὸν συμφέρον, δὲν ἦτο σύμφωνον πρὸς τὸ λογικόν

καὶ παρέσυρε τὸ πνεῦμα εἰς ἀντιφάσεις ἀναρίθμους. Ἐπειτα ὁ Σωκράτης, ὅπως δι' ἰδίας αὐτῶν πείρας δοκιμάσωσιν, εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο διήγειρεν ἐν αὐτοῖς ἐπιθυμίαν τινὰ σπουδαιοτέραν καὶ βαθυτέραν, ὥς δῆγει αὐτοὺς νὰ ἐρωτῶσιν ἑαυτούς· τί εἶνε, λοιπόν, πραγματικῶς τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν;

Πρὸ τοῦ Σωκράτους οἱ Σοφισταὶ ἐδίδασκον τοὺς εὐγενεῖς καὶ πλουσίους νέους τὴν τέχνην τοῦ πείθειν τοὺς ἄλλους καὶ οὐχὶ τοῦ προσακτᾶσθαι ἑαυτοῖς πεποίθησιν εἰανδήποτε καὶ πιστεῦειν εἰς ἀλήθειαν, προῖόν τῆς σκέψεως καὶ ἀτομικῆς πείρας. Τὸ πολὺ ὕψουντο μέχρι τῆς γνώσεως τοῦ καλῶς ἐννοουμένου συμφέροντος μετὰ τύπων ἀξίων τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν τοῦ τελευταίου αἰῶνος.

Πῶς ἠδύνατο ἐν τριαύτῃ κοινωνίᾳ νὰ γεννηθῇ καὶ ν' ἀναπτυχθῇ ἀληθοῦς ἠθικότης, ἥτις δύναται νὰ εἶνε ἡ θυγάτηρ καθαρωτάτης περὶ θεοῦ συνειδήσεως; Ἡ μὲν ἐπικράτησις τῆς δημοκρατίας δὲν συνεπήγαγε τὴν κατὰστασιν ταύτην, ἡ δὲ ἀριστοκρατικὴ τάξις ὅσάκις ἔρχετο εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἐδείκνυε καλῶς ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ μάλιστα διεφθαρμένη τάξις τοῦ ἔθνους· ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν, οἱ Πεισιστρατίδαι διὰ τῆς ἀνηθίκου καὶ ἀσεβοῦς διαγωγῆς αὐτῶν κατέστησαν αὐτὴν τὸ ἀντικείμενον μίσους ἀδιαλλάκτου καὶ ἡ ἔδρυσις βασιλείας νομίμου ἦτο προφανῶς ἀδύνατος, εἰ καὶ ὁ Σωκράτης σαφῶς διέκρινεν αὐτὴν τῆς τυραννίας. Ἰνα καθαρίσῃ τὴν θρησκείαν τοῦ λαοῦ, φιλόσοφος, προφήτης τοῦ πνεύματος, δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ σκεφθῇ ἢ λαμβάνων στάσιν, ἣν ὁ Σωκράτης ἔλαβεν ἀπέναντι αὐτῆς. Ἡ τύχη τῶν Πυθαγορείων ἐξεδήλωσε τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀποπείρας τῶν φιλοσόφων νομοθετῶν. Ἡ ἀναμέρφωσις λοιπόν ὥφειλε νὰ ἐνεργήσῃ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῶν λογίων. Παραλαμβάνομεν ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Brandis τὴν περίληψιν τῆς Σωκρατικῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος.

Ἡ δημώδης θρησκεία, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, συνίσταται ἐξ ἱερῶν τελετῶν καὶ ἐκ μύθων περὶ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς συνέστησαν οἱ πρόγονοι· καὶ οὐ μόνον ἡ δόξα τῆς πόλεως ἐνδιαφέρον ἔχει περὶ τῆς τηρήσεως τῶν ἐθίμων τούτων, ἀλλὰ καὶ αἱ προσευχαί, αἵτινες ἀποτελοῦσι μέρος αὐτῶν, εἶνε εὐάρεστοι εἰς τὴν θεότητα. Πᾶς λοιπόν χρηστὸς πολίτης ὀφείλῃ νὰ μετέχῃ τῶν θυσιῶν, τῶν ἐορτῶν τῆς δημοσίας λατρείας καὶ κατὰ πάσας τὰς ἐορτασίμους ἡμέρας τοῦ βίου του ὀφείλῃ νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζόμενα θρησκευτικὰ καθήκοντα.

Μοί φαίνεται, λέγει ὁ Σωκράτης ἐν τῷ Φαίδρῳ¹, ὅτι εἶνε πόνος ἀνωφελής, μόχθος ἀνόητος τὸ ζητεῖν ἐξηγήσιν τῶν ἱερῶν μύθων διὰ τοῦ λόγου ἢ διὰ τῆς ἐξορίας· διότι ἡ ἀπόπειρα αὕτη καὶ ἂν ποτε ἐπιτύχῃ, θὰ ὑπολείπηται πάντοτε πληθὺς μύθων, παραδόσεων θαυμασίων, τὰς ὁποίας ἡ κριτικὴ αὕτη δὲν θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ ἐξηγήσῃ. Ἀποδίδω, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Σωκράτης, πολὺ διάφορον σπουδαιότητα εἰς τὰ σύμβολα, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶμεν ἐν τοῖς μυστηρίοις, ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν μυστικῶν ἢ ἄλλων θεολόγων. Εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῶν παραδόσεων ἀνήκουσιν ὅ,τι λέγεται περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ προσρισμοῦ αὐτῆς, περὶ τῆς διατριβῆς αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς ἐν φυλακῇ ἢ ἐν φρουρᾷ, ἣν δὲν ἐπιτρέπεται αὐτῇ νὰ ἐγκαταλίπη καὶ περὶ ἄλλων ὁμοίων ἀξιωμαίων. Καὶ ἐγὼ δὲν ἐγενόμην μύστης αὐτῶν, ἀλλὰ οὐδένα ἀποτρέπω νὰ μυηθῇ τὰ μυστήρια ταῦτα· εὖχ' ἦτον ὅμως ὁ ἄνθρωπος, ὅστις θέλει νὰ μάθῃ τὴν ἀλήθειαν, εἰσελθέτω πρὸ παντός ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ καρδίᾳ καὶ προσκτησάτω διὰ σκέψεως ἐμβριθοῦς καὶ ἐπιμόνου γνῶσιν σαφῇ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔτειναν ὅλαι αἱ προσπάθειαί μου πολυχρονίου μελέτης, καὶ διήλθον πάσας τὰς ὁδοὺς σοφίας καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως, κῆτινες παρευσιάσθησαν εἰς ἐμέ. Ἡ ἀποστολή μου εἶνε τοῦ λοιποῦ νὰ διδάσκω τοὺς ἄλλους τὴν ἀλήθειαν, ἣν εὔρον δι' ἐμαυτόν· διὰ τῆς ἐργασίας τῆς καθαρᾶς σκέψεως ὀφείλω ν' ἀναρριπίσω ἐξ ἀρχῶν, τὰς ὁποίας μοὶ ἀπεκάλυψεν ἡ συνείδησίς μου, τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα περιέχουσι καὶ νὰ ἀποκτήσω τὴν σταθερότητα, ἣτις εἶνε ἡ μοναδική, ἡ ἀλάνθαστος ἐγγύτης τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας ἐν τῷ βίῳ τούτῳ. Τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθὸν ὑπάρχουσι καὶ εἶνε ταῦτά, ὅπερ ἀποδεικνύει συγχρόνως τὸ λογικὸν καὶ ἡ πείρα.

Ὁ Σωκράτης, ὁ Ἡσαΐας τῶν Ἀθηνῶν, κηρύττει τὴν φιλοσοφίαν,

¹ α' Ἐγὼ δέ, ὦ Φαῖδρε, ἄλλως μὲν τὰ τοιαῦτα χαρίεντα ἡγοῦμαι, λίαν δὲ δεινοῦ καὶ ἐπιπόνου καὶ οὐ πάντα εὐτυχχοῦς ἀνδρός, κατ' ἄλλο μὲν οὐδέν, ὅτι δ' αὐτῷ ἀνάγκη μετὰ τοῦτο τὸ τῶν Ἱπποκентаύρων εἶδος ἐπανορθοῦσθαι καὶ αὖθις τὸ τῆς Χιμαίρας καὶ ἐπιρρεῖ δὲ ὄχλος τοιούτων αἷς εἴ τις ἀπιστῶν προσβιδᾷ κατὰ τὸ εἶδος ἕκαστον, ἅτε ἀγροίκῳ τινὶ σοφία χρώμενος, πολλῆς αὐτῷ σχολῆς δεήσει. Ἐμοὶ δὲ πρὸς αὐτὰ οὐδαμῶς ἔστι σχολή· τὸ δὲ αἷτιον, ὦ φίλε, τούτου τόδε· οὐ δύναμαι πῶ κατὰ τὸ Δελφικὸν γράμμα γνῶναι ἐμαυτόν· γελοῖον δὲ μοι φαίνεται, τοῦτο ἔτι ἀγνοοῦντα τὰ ἀλλότρια σκοπεῖν. Ὅθεν δὴ χαίρειν ἑάσας ταῦτα, πειθόμενος δὲ τῷ νομιζομένῳ περὶ αὐτῶν, ὃ νῦν δὴ ἔλεγον, σκοπῶ οὐ ταῦτα, ἀλλὰ ἐμαυτόν, εἴτε τι θηρίον τυγχάνω Τυφῶνος πολυπλοκάωτερον καὶ μᾶλλον ἐπιτεθυμένον, εἴτε ἡμερώτερόν τε καὶ ἀπλούστερον ζῶον, θείας τινὸς καὶ ἀτύφου μοίρας φύσει μετέχον· (Φαῖδρ. 229, C).

τὴν ἀληθῆ γλῶσσαν τοῦ πνεύματος τῆς ἀριανῆς φυλῆς. Ἀρχεταί ἐκδηλῶν πάσας τὰς πλάνας, εἰς ἃς ἔπεσαν ὁ ἀνθρώπινος λόγος καὶ τελευταῖα δεικνύων εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶνε ὑποκειμενικαὶ ιδέαι τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, ἀλλὰ μᾶλλον αἰώνιοι καὶ θεῖαι ἀλήθειαι. Ἡ πλήρης καὶ τελεία γνῶσις τῶν ἀληθειῶν τούτων ἀνήκει μόνον εἰς τὸν Θεόν· ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀληθὴς σοφία εἶνε ν' ἀναγνωρίσῃ, ὅτι δὲν ἔχει τὴν γνῶσιν ταύτην· διὰ τὴν ὁμολογίαν ταύτην τῆς ἀδυναμίας μου, λέγει ὁ Σωκράτης, ἤξιώθην νὰ κηρυχθῶ ὑπὸ τοῦ ἐν Δελφοῖς χρησμεῦ ὁ σοφώτατος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ περὶ Θεοῦ συνειδήσις ἐν τῇ ἀνθρωπότητι εἶνε κατ' ἀκολουθίαν ἐμφυτος εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ κέκτῃται ἀξίαν ἀντικειμενικὴν καὶ πραγματικὴν. Ἀλλ' ὁ Ἕλλην καὶ ἰδίᾳ ὁ Ἀθηναῖος ἔχουσι πρὸς τούτους εἰκόνα τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου ἐν τῇ νομοθεσίᾳ αὐτῶν, ἐν τῷ θεωρουμένῳ ἀμεταβλήτῳ θεσμῷ τῆς πολιτείας, ἐν τῇ ἀπαρabiάστῳ αὐθεντίᾳ τῶν νόμων, οἵτινες διέπουσιν τὴν κοινωνίαν. Καὶ ἵνα μὴ παραβῇ τοὺς νόμους τούτους ὁ Σωκράτης, ἠρνήθη νὰ δραπετεύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς μετὰ τὴν καταδίκην του. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ὄραν διέταξε τὸν μαθητὴν αὐτοῦ νὰ θυσιάσῃ ἀλέκτορα εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἵνα ἀποδώσῃ αὐτῷ χάριν ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ του, τοῦτο βεβαίως δὲν ὑπῆρξε σκῶμμα ἢ ὑποκρισία. Ἡθέλησεν ὁ Σωκράτης διὰ τούτου νὰ δείξῃ εἰς τὸν λαόν, ὅτι ἐθεώρει τὸν θάνατον ὡς εὐεργεσίαν τῆς θεότητος, ἥτις ἀπήλλαξεν αὐτὸν ἐκ τῶν βασάνων τοῦ βίου του.

Πᾶν ὅ,τι μέγα, ἐμβριθές, ἀληθῶς φιλοσοφικὸν ἐν τῇ περὶ Θεοῦ συνειδήσει παρὰ τοῖς δύο ἀθανάτοις μαθηταῖς τοῦ Σωκράτους, ἀνάγεται εἰς τὸν Σωκράτην, ὡς θεωρία καὶ ὡς πράξις. Ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον ὁ Σωκράτης εἶνε πολὺ ὑπεράνω τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἵτινες ἀναγνωρίζουσιν ἐν αὐτῷ τὸν πνευματικὸν πατέρα τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας.

Ἐρρήθη ὅτι ὁ Σωκράτης κατεδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς· ἡ ἀληθὴς ἐννοια τοῦ λόγου τούτου εἶνε ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπέστη τῶν ἀφηρημένων θεωριῶν, τῶν ἐκ τοῦ προτέρου (a priori) μετεωρολογικῶν παρατηρήσεων, ἵνα ἰδρύσῃ πᾶσαν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῆς πείρας, ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου. Ἀς πειρασθῶμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν διὰ γενικῶν χαρακτήρων τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς περὶ τοῦ Θεοῦ συνειδήσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ παρὰ τῷ Σωκράτει.

Ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἠθικὴ εἶνε ἀδελφαὶ καὶ περὶ τούτου μαρτυρεῖ τὸ λογικὸν καὶ ἡ συνειδήσις: τὸ ἀληθές εἶνε τὸ ἀγαθόν, τὸ δὲ ἀγαθόν

εἶνε τὸ ἀληθές· τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶνε συμφέρον, οὔτε ἡδονὴ καὶ ἀπόλ-
λυσι τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα, ὅταν δὲν ἀσκῆται κατὰ τρόπον τελέως
ἀφιλοκερδῆ· τὸ ἀγαθὸν μόνον ἐξασφαλίζει τὴν σοφίαν καὶ τὴν εὐδαι-
μονίαν τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἀγαθὸν ἔχει τὴν ἑδραν του ἐν τῷ ἐσωτερικῷ
ἀνθρώπῳ, καὶ ἐμφαίνεται εἰς τὰ ἐκτὸς διὰ τῶν καλῶν ἔργων. Διὰ
τοῦτο ἡ ψυχὴ εἶνε ἀναγκαιῶς ἀθάνατος, διότι ἡ προσωπικότης, πε-
πρωκισμένη διὰ σκέψεως καὶ θελήσεως, ἀντὶ τῆς προκύπτει ἐκ τῆς φύ-
σεως, ἐν ἣ τὸ πᾶν εἶνε ἐν διηνεκεῖ μεταβολῇ, εἶνε τοῦναντίον ἡ ἀρχὴ
τοῦ σύμπαντος καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο ταχέως ἢ
βραδέως τὸ ἀγαθὸν ἐξ ἀνάγκης θὰ θριαμβεύσῃ μετὰ τῶν ἀνθρώπων
καὶ ἐν τῇ πίστει εἰς τὸν θρίαμβόν τουτοῦ ἐγκτεται ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια.

Ἄλλ' ἡ περὶ θεοῦ συνείδησις παρὰ τῷ Σωκράτει ἐνωρὶς ἀφίκετο εἰς
ἀνάπτυξιν, εἰς τελειότητα, αἵτινες ὑπερέβησαν κατὰ πολὺ πάσας τὰς
λογικὰς αὐτῆς ἐννοίας. Δὲν ὑπῆρχε μάλιστα σχέσις λίαν καταληπτῇ,
εἰ καὶ δὲν ὑπῆρχε τυπικὴ ἀντίθεσις μετὰ τῶν ἀποτελεσμάτων, εἰς
τὰ ὅποια ἡ παρατήρησις τὸν εἶχαν ὁδηγήσει, καὶ ἐκείνων τὰ ὅποια
ᾧφειλεν εἰς τὸν ἐσκερμένον λόγον. Ἡ φύσις ἐπροίκισεν αὐτὸν τόσον
ἀφθόνως ὥς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, προσήγγισεν αὐτὸν οὕτω
πρὸς τὸν θεὸν διὰ τῆς ἠθικῆς τελειότητος, ὥστε ἅπασαι αἱ διανοητικαὶ
αὐτοῦ προσπᾶθαι, ἅπασα ἡ ἐνέργεια τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ, ὅσον σπου-
δαῖα καὶ ἐν εἶνε ταῦτα, φαίνονται σχεδὸν δυσανάλογα πρὸς τὸ μεγα-
λεῖον τῶν στοιχείων τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς θρησκείας, αἵτινες εἶνε ἐμφυτοὶ
ἐν αὐτῷ καὶ ἐκδηλεῦνται αὐτεμάτως. Ὑπαινιττόμεθα τὴν ἐσωτερικὴν
ἐκείνην φωνήν, τὴν ὁποίαν ἐκάλει «Τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον», ἥτις ὠμίλει
αὐτῷ συχνότατα καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἀπεκαλύφθη αὐτῷ ἐν
προφητικῇ ὁράσει. Εἶνε δ' εὐκόλον νὰ σαφηνησθῇ τὸ τόσον σπουδαῖον
τοῦτο ζήτημα περὶ τοῦ βίου τοῦ Σωκράτους, εἰὰν ἀπομακρύνωμεν ἐνθεν
μὲν τὰς ἐπιπολαίους ἀρνήσεις τῶν φιλοσόφων τοῦ ἸΗ' αἰῶνος, οἵτινες
ἄνευ ἐμβριθοῦς ἐξετάσεως εἶδον ἐν αὐτῷ μῦθον, ἐνθεν δὲ τὰς ἀπίστους
καὶ δεισιδαίμονας ἐρμηνείας τῶν μυστικῶν φιλοσόφων τῶν τελευταίων
χρόνων τῆς ἀρχαιότητος περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους. Ἄς ἀνα-
τρέξωμεν εἰς τὰ πρωτότυπα ἔγγραφα, ἵνα οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν δυνη-
θῶσι νὰ μορφώσωσιν ἐπὶ τοῦ οὐσιώδους τούτου γεγονότος γνώμην ἰδίαν.

Ὡς πρὸς τὴν προφητικὴν ὅρασιν, ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ
Σωκράτους ἐν διαλόγῳ ἀναμφισβήτητου αὐθεντικότητος, ὅστις ἐγένετο
τρεῖς ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους, ἐν τῷ Κρίτῳ. Οἱ
φίλοι αὐτοῦ ἔμαθον τῇ προτεραίᾳ, ὅτι ἡ ἱερὰ ναὺς ἐπιστρέφουσα ἐκ Δή-
λου εἶχεν ἤδη προσορμισθῇ εἰς τὸ Σούνιον καὶ ἔμελλε νὰ εἰσέλθῃ τῇ

ὕστεραίᾳ εἰς Πειραιᾶ. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ πλοίου ἔληγεν ἡ διδομένη προθεσμία εἰς τοὺς καταδικασθέντας κατ' ἀρχαίαν καὶ ἱερὰν συνήθειαν, τῇ δ' ἐπομένη τῆς εἰσόδου τοῦ πλοίου εἰς τὸν λιμένα ἔμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ θανατικὴ ποινή. Ὁ Σωκράτης ἔμελλε λοιπὸν νὰ ἀποθάνῃ τῇ ὕστεραίᾳ. Οἱ φίλοι αὐτοῦ εἰσελθόντες ὀρθροῦ βαθείως εἰς τὴν φυλακὴν εὕρισκουσιν αὐτὸν κοιμώμενον ὕπνον βαθύτατον.

Ὁ Σωκράτης ἐγερθεὶς ἐρωτᾷ αὐτοὺς, διὰ τί ἦλθον τόσον πρῶϊ καὶ αὐτοὶ ἀποκρίνονται, ὅτι ὁ κίνδυνος ἐπικεῖται. Ὁ Σωκράτης τότε λέγει αὐτοῖς, ὅτι ἐπειδὴ θὰ ἀποθάνῃ τῇ ὕστεραίᾳ τῆς ἀφίξεως τοῦ πλοίου, νομίζει ὅτι τὸ πλοῖον δὲν ἔρχεται ταύτην τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην. Ἐπὶ τῇ ἐκπλήξει τῶν φίλων τοῦ ὁ Σωκράτης ἐξηγεῖται εἰς αὐτοὺς ὡς ἑξῆς:

«Τεκμαίρομαι δ' ἐκ τινος ἐνυπνίου, ὃ εἶδρακα ὀλίγον πρότερον ταύτης τῆς νυκτὸς καὶ κινδυνεύεις ἐν καιρῷ τινι οὐκ ἐγεῖράί με... Ἐδόκει ὁδὲ μοι γυνὴ προσελθοῦσα καλὴ καὶ εὐειδὴς λευκὰ ἱμάτια ἔχουσα, καλέσαι με καὶ εἰπεῖν· «ὦ Σώκρατες, ἡματί κεν τριτάτῃ Φθίην ἐρίδωλον ἔχωιο.» Οἱ λόγοι οὗτοι εἶνε τοῦ Ἀχιλλέως ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁμιλοῦντος περὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ εἰς τὴν πατρίδα· οὕτως ὁ Σωκράτης ἠσθάνετο ὅτι διὰ τοῦ λαμπροῦ ὄνειρου ἐκαλεῖτο πρὸς τὴν πατρίδα.

Ἡ προρρηθεῖσα δὲ αὕτη βραδύτης ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐπραγματώθη. Οὐδεὶς ποτε ἐρμηνευτὴς ἐξέλαβε τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο ὡς σύμβολον ἢ ὡς πλάσμα καὶ οὐδεὶς ἀμφέβαλεν ὅτι ὑπῆρξε γεγονός. Οἱ ἀρνούμενοι τὴν δύναμιν τῶν ὁρώντων εὕρισκονται ἐν τῇ ἀνάγκῃ νὰ θεωρῶσι τὸν Σωκράτην καὶ Πλάτωνα ὡς ἀπατεῶνας ἢ νὰ βλέπωσι μόνον τύχην ἀνεξήγητον ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῆς ὁράσεως τοῦ Σωκράτους καὶ τῆς βραδύτητος τῆς ἀφίξεως τοῦ πλοίου. Τὸ γεγονός τοῦτο πρὸς τούτοις δὲν εἶνε μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του.

Πᾶσα προφητικὴ ὅρασις δύναται ἐπὶ τέλος νὰ μεταβάλληται εἰς ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν, εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν ἐκείνην διανοητικὴν κατάστασιν, ἐν ᾗ ὁ ὄνειροπολῶν δὲν ἀπόλλυσι τὴν μνήμην. Ὁ Σωκράτης ἤκουεν ἐντὸς ἑαυτοῦ θείαν φωνήν, ἡ ὁποία προεδήλου αὐτῷ τὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεών του. Εἰς οὐδένα ἀπέκρυπτε ταῦτα οὐδὲ ὑπερηφανεύετο ἐπὶ τούτῳ. Αὕτῃ μάλιστα ἡ ὁμολογία ἐχρησίμευεν ὡς κυρία ἀφορμὴ τῆς κατηγορίας ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ὅπερ δεικνύει ἡ ἀπολογία τοῦ Σωκράτους, ἥτις διασώθη αὐτολεξεῖ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἰδού, λέγει ὁ Σωκράτης, τὸ κεφάλαιον τῆς κατηγορίας:

«Σωκράτη, φησὶν, ἀδικεῖν τοὺς τε νέους διαφθείροντα καὶ θεοὺς οὓς ἢ πόλις νομίζει οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινὰ εἰσάγοντα.» (Κεφ. ΙΑ').

Ὁ Σωκράτης ἐπανέρχεται πολλάκις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν τῷ χωρίῳ, ἐν ᾧ ἀπολογεῖται, ὅτι δὲν μετεῖχε τῶν κοινῶν, ἀφ' ἧς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Ἀργινοῦσαις μάχην, μάτην ἀντετάχθη κατὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς ἀνόμως ἀπαγγελθείσης κατὰ τῶν δέκα στρατηγῶν.

«Ἴσως ἂν οὖν δόξειεν ἄτοπον εἶναι, ὅτι δὴ ἐγὼ ἰδίᾳ μὲν ταῦτα συμβουλεύω περιῶν καὶ πολυπραγμονῶν, δημοσίᾳ δὲ οὐ τολμῶ ἀναβαίνων εἰς τὸ πλῆθος τὸ ὑμέτερον συμβουλεύειν τῇ πόλει. Τούτου δὲ αἰτίον ἐστὶν ὃ ὑμεῖς πολλάκις ἐμοῦ ἀκηκόατε πολλαχοῦ λέγοντος, ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται (φωνή), ὃ δὴ καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἐπιχωρίῳ Μέλिटος ἐγράφητο, ἐμοὶ δὲ τοῦτ' ἐστὶν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον, φωνὴ τις γιγνομένη, ἣ ὅταν γένηται, αἰ ἀποτρέπει με τούτου, καὶ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει δὲ οὐ ποτε τοῦτ' ἐστὶν ὃ μοι ἐναντιοῦται τὰ πολιτικὰ πράττειν. Καὶ παγκάλως γ' ἐμοὶ δοκεῖ ἐναντιοῦσθαι. εὖ γὰρ ἴστε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖσι, εἰ ἐγὼ πάλαι ἐπεχείρησα πράττειν τὰ πολιτικὰ πράγματα, πάλαι ἂν ἀπολώλη καὶ οὗτ' ἂν ὑμᾶς ὠφελήκη οὐδὲν οὗτ' ἂν ἐμαυτόν. Καὶ μὴ μοι ἄχθεσθε λέγοντι τάληθῃ· οὐ γὰρ ἐστὶν ὅστις ἀνθρώπων σωθήσεται, οὔτε ὑμῖν, οὔτε ἄλλῳ πλῆθει οὐδενὶ γνησίως ἐναντιούμενος καὶ διακωλύων πολλὰ ἄδικα καὶ παράνομα ἐν τῇ πόλει γίνεσθαι, ἀλλ' ἀναγκαῖόν ἐστι τούτῳ τὸν τῷ ὄντι μαχομένον ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθήσθαι, ἰδιωτεύειν ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν» (Ἀπολογ. κεφ. ιθ'.)

Ἐπὶ τέλους ἀπαγγελθείσης τῆς καταδίκης, ὁ Σωκράτης ἐπανέρχεται ἔτι ἀπαξ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην καὶ θεῖαν φωνήν, καὶ καλεῖ αὐτὴν ἐνταῦθα μὲν προφητείαν, ἐκεῖ δὲ σημεῖον τοῦ θεοῦ. Ἐπειτα ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἀληθεῖς τοῦ δικαστᾶς, οἵτινες ἐψήφισαν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγει αὐτοῖς :

«Τοῖς δὲ ἀποψηφισαμένοις ἡδέως ἂν διαλεχθείην ὑπὲρ τοῦ γεγονότος τούτου, ἐν ᾧ οἱ ἄρχοντες ἀσχολίαν ἄγουσι καὶ οὐπω ἔρχομαι οἱ ἐλθόντα με δεῖ τεθνάναι. Ἀλλὰ μοι, ὦ ἄνδρες, παραμείνατε τοσούτον χρόνον· οὐδὲν γὰρ κωλύει διαμυθολογῆσαι πρὸς ἀλλήλους, ἕως ἔξεστιν. Ὑμῖν γὰρ ὡς φίλοις οὖσιν ἐπιδείξαι ἐθέλω τὸ νυνὶ μοι συμβέβηκός τί ποτε νοεῖ. Ἐμοὶ γάρ, ὦ ἄνδρες δικασταί — ὑμᾶς γὰρ δικαστὰς καλῶν ὀρθῶς ἂν καλοῖην — θαυμάσιόν τι γέγονεν. Ἡ γὰρ εἰωθεῖά μοι μαντικὴ, ἢ τοῦ δαιμονίου, ἐν μὲν τῷ πρόσθεν χρόνῳ παντὶ πάντῳ πυκνὴ αἰεὶ ἦν καὶ πάντῳ ἐπὶ μικροῖς ἐναντιούμενη, εἴτε μέλλοι μοι μὴ ὀρθῶς πράξειν· νυνὶ δὲ συμβέβηκέ μοι, ἅπερ ὁρᾶτε καὶ αὐτοί, ταυτὶ ἃ γε δὴ οἰηθείη ἂν τις καὶ νομίζεται ἔσχατα κακῶν εἶναι. Ἐμοὶ δὲ οὔτε ἐξιόντι ἔωθεν οἴκοθεν ἠναντιώθη τὸ τοῦ Θεοῦ σημεῖον, οὔτε

»ήνίκα ἀνέβαινον ἐνταυθοῖ ἐπὶ τὸ δικαστήριον, οὐτ' ἐν τῷ λόγῳ οὐδα-
 »μοῦ μέλλοντί τι εἶναι· καίτοι ἐν ἄλλοις λόγοις πολλαχοῦ δὴ με ἐπέσχε
 »λέγοντα μεταξύ· νυνὶ δὲ οὐδαμοῦ περὶ ταύτην τὴν πράξιν, οὐτ' ἐν
 »ἔργῳ οὐδενὶ οὐτ' ἐν λόγῳ ἠναντίωταί μοι. Τί οὖν αἴτιον εἶναι ὑπο-
 »λαμβάνω ; ἐγὼ ὑμῖν ἐρῶ, κινδυνεύει γάρ μοι τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο
 »ἀγαθὸν γεγονέναι καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἡμεῖς ὀρθῶς ὑπολαμβάνομεν, ὅσοι
 »οἰόμεθα κακὸν εἶναι τὸ τεθνάναι. Μέγα μοι τεκμήριον τούτου γέγονεν·
 »οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως οὐκ ἠναντιώθη ἄν μοι τὸ εἰωθὸς σημεῖον, εἰμὴ τι
 »ἔμελλον ἐγὼ ἀγαθὸν πράξειν» (Ἀπολογ. κεφ. λά.)

Ἴδου τί προκύπτει ἐξ ὧν τούτων.

1) Ὅτι ὁ Σωκράτης ἐκάλει δαιμόνιον, τὸ θεῖον ἐν αὐτῷ, ἦτο μὲν ἐσωτερικὴ φωνή, ἀλλὰ δὲν ἦτο δαίμων, πνεῦμα συνοδεῦον αὐτὸν ἀσ-
 ράτως.

2) Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς ψυχῆς οὐδέποτε προέτρεπεν αὐτόν, ἀλλ' ἦτο οὕτως εἰπεῖν ὅλως ἀρνητικὴ.

3) Τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην φωνήν, ὁ Σωκράτης ἐθεώρει ὡς θεῖον ση-
 μεῖον, ὅπερ ὤφειλε νὰ ἀκολουθῇ.

4) Ἡ φωνὴ αὕτη δὲν ἐταυτίζετο μετὰ τῆς συνειδήσεως, μετὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἡ ὁποία ἀποτρέπει ἐπίσης τὸν ἄνθρωπον πάσης ἀνηθί-
 κου καὶ παρανόμου πράξεως· διότι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἀπέ-
 τρεπεν αὐτόν ἐνίοτε πράξεως καθ' ἑαυτὴν λογικῆς καὶ ἠθικῆς, ἀλλ' ἀσυμφόρου.

5) Ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον γνωστόποίησις τοῦ συμφέροντος ἢ τοῦ φό-
 βου. Ὁ Σωκράτης διαρρήδην λέγει τοῦτο. Ἐν κεφαλαίῳ, τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο ἡ συνειδήσις καταστάσα προφητικὴ. Ὁ προσρισμὸς ἐκάστου ἀνθρώπου εὐρίσκει ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς καταστάσεσιν, ἐν φαι-
 νομένοις, τὰ ὁποῖα φαίνονται αὐτῷ ξένα, βοηθείας διευκολυνούσας ἢ ἐμπόδια κωλύοντα τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προσρισμοῦ του. Ὅταν λοιπὸν ἡ ἠθικὴ προσωπικότης ἀναπτυχθῇ ἐλευθέρως, πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ ἀντι-
 ληφθῇ μετὰ ἐπισκοπῆσεως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ζωηρᾶς τὰς βοηθείας ταύτας ἢ τὰ κωλύματα τῶν περιστάσεων. Ἡ ἐπισκόπησις λοιπὸν αὕτη ἢ ἡ ἐποπτεία εἶνε τὸ ἠθικὸν ἐνστικτον, ὅπερ ἔνθεν μὲν ἀποδίδει εἰς τὸν ἠθικὸν ἄνθρωπον τὰς αὐτὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας τὸ ζωικὸν ἐνστικτον ἀποδίδει εἰς τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον, ἔνθεν δὲ δεικνύει αὐτῷ τὸ κακὸν ἢ ἀποτρέπει αὐτόν ἀπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' εἶνε δύναμις ὅλως ἀρνητικὴ, οὐδέποτε ὠθοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πράξιν, διότι ἡ πράξις εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς καὶ ἐσκεμμένης θελήσεως. Οὕτως ἡ σφαῖρα ἐνεργείας τοῦ ἠθικοῦ ἐνστικτοῦ θὰ περιορίζηται λέγουσα εἰς τὸν ἄνθρω-

πον : "Απεχε, καίτοι ἡ πράξις, ἣν διανοεῖσαι, δὲν εἶνε μεμπτή καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' εἶνε μόνον ἐναντία εἰς τὸν ἰδιαίτερον προσρισμὸν τῆς ὑπάρξεώς σου.

Πολλαὶ ἄλλαι μαρτυρίαι τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους βεβαιοῦσι καλῶς τὴν ἡμετέραν γνώμην ὡς πρὸς τοῦτο, καὶ δύναται τις νὰ εὕρῃ αὐτὰς ἐν τῷ Εὐθύφρονι, τῷ Εὐθυδήμῳ, τῷ Φαίδρῳ, τῷ Θεαιτήτῳ.

"Ας μνημονεύσωμεν μόνον τοὺς ὡραίους λόγους, οὓς ὁ Πλάτων ἐν τῇ πολιτείᾳ του ἀποδίδει τῷ Σωκράτει. Ὁ Σωκράτης ἀπαριθμῶν τὰς αἰτίας, αἵτινες πρέτρεπον ἄλλα πνεύματα εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, προσθέτει τοὺς λόγους, οἵτινες παρώρμησαν αὐτὸν νὰ ἐμμένῃ ἐν τῇ ἐρευνῇ ταύτῃ τῆς ἀληθείας.

«Τὸ δ' ἡμέτερον οὐκ ἄξιον λέγειν, τὸ δαιμόνιον σημεῖον· ἡ γὰρ
 »πού τινι ἄλλῳ ἢ οὐδενὶ τῶν ἔμπροσθεν γέγονε. Καὶ τούτων δὴ τῶν
 »ολίγων εἰ γευόμενοι καὶ γευσάμενοι ὡς ἡδὺ καὶ μακάριον τὸ κτῆμα,
 »καὶ τῶν πολλῶν αὖ ἱκανῶς ἰδόντες τὴν μανίαν, καὶ ὅτι οὐδεὶς οὐδὲν
 »ὕγιές ὡς ἔπος εἰπεῖν περὶ τὰ τῶν πόλεων πράττει, οὐδ' ἔστι ζύμμαχος,
 »μεθ' οὗτου τις ἰὼν ἐπὶ τὴν τῶν δικαίων βοήθειαν, σώζοιτ' ἑν' ἄλλ' ὥσ-
 »περ εἰς θηρία ἄνθρωπος ἐμπεσὼν, οὔτε ζυναδικεῖν ἐθέλων, οὔτε ἱκανὸς
 »ὢν εἰς πᾶσιν ἀγρίοις ἀντέχειν, πρὶν τι τὴν πόλιν ἢ φίλους ὀνῆσαι προ-
 »απολόμενος ἀνωφελὲς αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἂν γένοιτο, ταῦτα
 »πάντα λογισμῷ λαβὼν ἡσυχίαν ἔχων καὶ τὰ αὐτοῦ πράττων, οἷον ἐν
 »χειμῶνι κονιορτοῦ καὶ ζάλης ὑπὸ πνεύματος φερομένου ὑπὸ τειχίον
 »ὑποστὰς, ὁρῶν τοὺς ἄλλους καταπιμπλαμένους ἀνομίας, ἀγαπᾷ, εἴ πῃ
 »αὐτὸς καθαρὸς ἀδικίας τε καὶ ἀνομίῳν ἔργων τὸν τε ἐνθάδε βίον βιώ-
 »σεται καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ μετὰ καλῆς ἐλπίδος ἴλεως τε καὶ
 »εὐμενῆς ἀπαλλάσσεται. Ἀλλὰ τρι, ἡ δ' ὅς, οὐ τὰ ἐλάχιστα ἂν δια-
 »πραξάμενος ἀπαλλάττοιο. Οὐδέ γε, εἶπον, τὰ μέγιστα, μὴ τυχὼν
 »πολιτείας προσηκούσης· ἐν γὰρ προσηκούσῃ αὐτὸς τε μᾶλλον αὐξήσε-
 »ται καὶ μετὰ τῶν ἰδίων τὰ κοινὰ σώσει.» (Πολιτ. ζ', 496, Β).

Ἐν τῇ θαυμασίᾳ καὶ συγκινητικῇ ταύτῃ ὁμολογίᾳ πίστεως τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ παρατηροῦμεν ἐν πρώτοις ὅτι αὐτὸς οὐδόλως ἐννοεῖ ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ἀρνητικὸς οὗτος σύμβουλος ἀπαλλάττει αὐτὸν τῶν δραστηκωτάτων προσπαθειῶν, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν σοφίαν. Δυσκόλως, λέγει ὁ Σωκράτης, εὕρίσκεται ἄνθρωπος πρὸ ἐμοῦ (ὁμιλεῖ ἀποκλειστικῶς περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων), ὅστις ἐγνώρισε τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην φωνήν· ἐνεκα δὲ τῶν συμβουλῶν ταύτης δὲν ἀπομακρύνομαι τῶν καρτερικῶν μου προσπαθειῶν ὅφ' οὐδενὸς περισπασμοῦ. Ἀλλὰ καὶ

ολίγοι ἐκ τῶν ἀνθρώπων ὠθεῦνται ὑπὸ ἐνστίχτου, ὑπὸ ἐμφύτου ἰσχύος ν' ἀνευρενῶσι τὴν σοφίαν ὡς τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, καὶ μόνον οἱ ἀνθρώποι οὔτοι μένουσι πιστοὶ εἰς ἑαυτούς, καὶ οἱ ἀνθρώποι οὔτοι ὠπλισμένοι δι' ὑπομονῆς, ἡ ὁποία οὐδέποτε ἀπατα, θὰ εἶνε ἐπίσης οἱ μόνοι, οἵτινες ἐξέρχονται τοῦ βίου πλήρεις ἐλπίδες.

Ὁ Σωκράτης τίθησι συγχρόνως τὰ ὅρια τῆς διανοητικῆς ταύτης δυνάμεως, δὲν ἀποδίδει λοιπὸν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅσον θεῖον καὶ ἄν εἶνε, κῦρος πραγματικὸν παρ' ἀφοῦ ἐδοκίμασε διὰ πολλῆς πείρας τὴν φιλαλήθειαν, ἀφ' οὗ ἐπεσκόπησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ὁμοιότητα τῶν συμβουλῶν τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης φωνῆς πρὸς τὰς τῆς σοφίας καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν Θεάγην, διάλογον καθ' ἡμᾶς προφανῶς ἀποκρυφον, οὗτος διέφευσε καὶ κατέστησεν ὑλικωτέραν τὴν ἰδέαν τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους, καὶ ἐν τοῖς μύθοις οὗς διηγεῖται εἶνε ἡ πηγὴ ὅλων τῶν μυστικῶν ὀνειροπολήσεων τοῦ Πλουτάρχου καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ὅ,τι συνδέει τὸ ζήτημα τοῦτο πρὸς τὴν γενικὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἡμετέρου ἔργου, εἶνε ὅτι ἡ ἔξοχος παρατήρησις, ὑφ' ἧς ὁ Σωκράτης ἦτο πεποικισμένος, ἡδύνατο νὰ γεννηθῇ ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὴν θεῖαν τάξιν τοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς ὄντος τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Σωκράτους κατὰ τὴν πανηγυρικωτάτην στιγμὴν τοῦ βίου του ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τῆς ἀπολογίας του.

«Οὐδὲ τὰ ἐμὰ νῦν ἀπὸ ταύτομάτου γέγονεν, ἀλλὰ μοι¹ δῆλόν ἐστι τοῦτο ὅτι ἤδη τεθνάναι καὶ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βέλτιον ἦν μοι. » Διὰ τοῦτο καὶ ἐμὲ οὐδαμῶς ἀπέτρεψε τὸ σημεῖον, καὶ ἔγωγε τοῖς καταψηφισαμένοις μου καὶ τοῖς κατηγόροις οὐ πᾶν χαλεπαίνω» (Ἀπολογ. κεφ. ΚΓ').

Τοιουτοτρόπως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς περὶ Θεοῦ συνειδήσεως ἡ ἐσωτερικὴ φωνὴ τοῦ Σωκράτους καὶ ἡ προφητικὴ ὅρασις, ἥτις τελευτᾷ τὸν βίον του, δὲν εἶνε, ὡς ἤδη εἵπομεν, ἄλλο τι ἢ ἡ μαντικὴ δύναμις οὐσιωδῶς ἠθικὴ, ἣν συνηντήσαμεν ἀλλαχοῦ παρὰ τοῖς προφήταις τῶν Ἑβραίων. Καὶ ἐνταῦθα μὲν μένει ἀρνητικὴ, παρὰ δὲ τοῖς Ἰουδαίοις εἶχε χαρακτῆρα θετικόν, δύναμιν βεβαιωτικὴν. Ἡ προφητικὴ φωνὴ τοῦ Σωκράτους εἶνε κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς Πυθίας ὅ,τι αἱ δράσεις τῶν προφητῶν κατὰ τὰς προρρήσεις τῶν ἄλλων Σημιτικῶν ὁρώντων ἀπὸ τοῦ ἀπλήστου Βαλαάμ μέχρι τοῦ χρηστοῦ Ἀγάδου τοῦ προφητεύσαντος τὴν φυλάκισιν τοῦ ἀποστόλου Παύλου¹. Ὁ Ἐγγελος βλέπει ἐν τῷ δαιμονίῳ

¹ Πρὸς Πράξεις τῶν Ἀποστ. ια', 28.

τοῦ Σωκράτους μέσον ὄρον μεταξύ τῆς ὅλως ἐξωτερικῆς, ὅλως ὕλικῆς προφητείας τῶν χρησμῶν καὶ τῆς ἐπισκοπήσεως τοῦ καθαροῦ πνεύματος, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν ἀποδεχόμεθα τὸν ὁρισμὸν τοῦτον· τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους εἶνε φαινόμενον οὐσιωδῶς πνευματικὸν καὶ ὅλως ἐσωτερικόν. Ἡ ἐμφάνις πνεύματος μαντικῶ εἶνε παρὰ τῷ Σωκράτει ὡς παρὰ τοῖς προφήταις ἐμφάνις καθαρῶς ψυχικῇ. Εἶνε ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τοῦ λογικοῦ καὶ ἐσκεμμένου χαρακτῆρος τοῦ λόγου καὶ τῆς πράξεως παρὰ τῷ Σωκράτει. Εἶνε ὁ καρπὸς τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς του, ἡ ἀμοιβὴ τοῦ εὐσεβοῦς ἔρωτός του πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐν κεφαλῇ, ὁ Σωκράτης ἐκέκτητο αἶσθημα, ἐπισκόπησιν, ἣν ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ θαύματα, θὰ ὠνομάζομεν τὸ ἀνθρώπινον καὶ ἐσωτερικὸν θαῦμα τῆς ψυχῆς, ἥτοι τὸ πνευματικὸν ἐνστικτον, ὅπερ πρέπει νὰ γνωρίσωμεν ὡς πάντες ἀναγνωρίζομεν τὸ ὕλικόν καὶ φυσικὸν ἐνστικτον. Ἡ οὐσία τοῦ ἐνστικτου τούτου ἦτο ἡ ἐξαίρετος αἰσθητικότης, ἥτις ἐδήλου κατ' ἀρχάς καὶ ἄνευ σκέψεως ὅ,τι ἀντεμάχετο πρὸς τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ Σωκράτους, ἀπολύτως ὡς τὸ φυσικὸν ἐνστικτον ἀναγγέλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον πᾶν ὅ,τι εἶνε ἀντίθετον τῆς ζωικῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος.

Ἐὰν ἤδη παραβάλωμεν τὴν περὶ Θεοῦ συνείδησιν παρὰ τῷ Σωκράτει πρὸς τὴν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἰδρυταῖς κοινωνιῶν ἢ σχολῶν φιλοσοφικῶν ἢ θρησκευτικῶν, ὡς παρὰ τῷ Πυθαγόρᾳ, Βούδᾳ, Ζωροάστρῃ, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ πρωτοτυπία τοῦ Σωκράτους συνίστατο εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του μόνον τὰς ἀληθείας, περὶ ὧν ἕκαστος ἡμῶν δύναται νὰ βεβαιωθῇ ἐρωτῶν τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν, ἐνισχυόμενος ὑπὸ σκέψεως καὶ ἀκούων τὰς διδασκαλίας τοῦ λογικοῦ. Δὲν ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς μαθητάς του οὔτε τὰ μυστήρια οὔτε τὰ μαντεῖα, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος μετεῖχε κατ' ἰδίαν τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, ἀφ' ὅτου ἀνεγνώρισεν ὅτι ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἐν αὐτοῖς ἀληθῆ στοιχεῖα, ἡδύνατο κάλλιον ἔτι νὰ προσκτῶνται διὰ τῆς ἐξετάσεως καὶ τῆς ἀκριβοῦς σπουδῆς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς· ἀφ' ὅτου ἀνεγνώρισεν ὅτι ἡ κατὰ συνείδησιν ἐξέτασις αὕτη ἦτο ἡ ἀληθὴς ἐπικύρωσις, ἡ ἀπαραίτητος ἀφοσίωσις, ἡ λυθία λίθος καὶ ἡ ὁριστικὴ δοκιμασία. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι, ἔλεγεν, ὁμιλῶν περὶ μυστηρίων, προέρχονται ἐκ λαμπρᾶς ἀρχῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ εὐλείπει ἡ ἐσκεμμένη συγκατάθεσις τοῦ ἡμετέρου λογικοῦ, ἀντικαθίστανται, ὡς ἡ δημώδης θρησκεία, ἐξωτερικὴν ὕλικήν λατρείαν ἀντὶ τῆς ἐσωτερικῆς λατρείας.

Ἀλλὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ δημοσίαν ταύτην λατρείαν δὲν κατεδίδκαζε, τοῦναντίον μετεῖχεν αὐτῆς εἰλικρινῶς, προσευχόμενος ἐνδομύχῃ πρὸς τὸν θεὸν ἐν τῷ βωμῷ τῆς συνειδήσεώς του.

Ἐάν παρακολουθήσῃ τις τὴν σκέψιν τοῦ μέχρι τῶν τελευταίων ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, θάνακαλύψῃ συνείδησιν προφητικὴν, ἀληθῶς ὑψηλὴν. Ἡ διαφορὰ, ἡ διαχωρίζουσα ἔτι τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν καὶ τὴν θρησκείαν τῆς ψυχῆς, μέλλει νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ θὰ ἐξαφανισθῇ ποτε, διότι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς, ὡς ἔλεγεν ὁ Σωκράτης. Ἡ ἐνδόμυχος αὕτη πίστις καὶ ἡ διάταξις τῶν ἰδεῶν εὐρίσκουσι μετ' ὀλίγον τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῷ θείῳ τοῦ Πλάτωνος πνεύματι.

Ἐν Γοθείῳ.

Κ. Νεστορίδης.

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΞ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΕΙΣ ΚΑΙΡΟΝ

Ὁ διὰ πρώτην φορὰν ταξιδεύων ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κάιρον, μένει ἐκπληκτος ἐκ τῶν νέων καὶ πρωτοφανῶν εἰκόνων, αἵτινες ἐκτυλίσσονται ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅταν, ἀφοῦ ἡ ἀμαξοστοιχία περάσῃ τὴν Μαραιώτιδα λίμνην, ἐν ἣ ἄντανακλῶνται αἱ γραφικώταται τοποθεσίαι, εὐρεθῇ ἐν μέσῳ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πεδίου, ὅπερ ἐκτείνεται καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις καὶ τὸν ὀρίζοντα τοῦ ὁποίου δὲν περικλείει οὐδείς λόφος, οὐδὲν ὄψωμα. Ἡ καταπράσινος αὕτη πεδιάς ἐκτεινόμενη ἐπ' ἄπειρον, διασχίζομένη ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον παρὰ τοῦ μεγαλαπρεποῦς Νείλου, τεμνομένη καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ μέρη παρὰ διωρύγων, ποικιλλομένη δὲ παρὰ τῶν ἐνθεν κάκεις χωρίων, ἐκ μικρῶν μικροτάτων κωνοειδῶν ἐκ πλίνθων φαιόχρων οἰκίσκων, καὶ ἐκ τῶν ἐκ φοινίκων δασῶν, προκαλεῖ ἀληθῶς τὸν θαυμασμόν τοῦ περιηγητοῦ. Ὁλοκλήρους ὥρας βαδίζει ἡ σιδηροδρομικὴ ὁλκή, χωρὶς ἡ εἰκὼν αὕτη νὰ διακοπῇ που, παντοῦ ἡ αὕτη, πάντοτε ἡ ἰδία. Ἐκ τῆς πεδιάδος ταύτης λείπει τὸ ποικίλον τῶν δυτικῶν χωρῶν, τὰ ὑψηλὰ ὄρη, τὰ δάση, οἱ λειμῶνες, τὰ ῥυάκια κτλ., τὰ καθιστῶντα τὰ μέρη ταῦτα ὡραῖα. Ἐν τῇ πεδιάδι ταύτῃ, ἔνθα οὐδεμία ἀπαντᾶται σκιὰ ἄλλη ἢ τῆς κορυφῆς τοῦ φοίνικος, τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀνωτέρω ἀναπληροῖ ὅπως ἐκδιώξῃ τὴν μονοτονίαν τὸ θαυμάσιον φῶς τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ἔνεκα τούτου γεννῶνται πανταχοῦ πέριξ ἀπειρίαί διαφόρων χρωμάτων, καὶ τὰ διάφορα τοπία φαίνονται ἄλλα μὲν ὑπὸ ἐλαφρᾶν ζώνην διαφανοῦς σκιᾶς, ἐπ' ἄλλων δὲ πάλιν ῥίπτει χρώματα ποικίλα καὶ ἐκπλήττοντα. Ἡ Αἴγυπτος, κατὰ τὴν γνώμην ὅλων τῶν ἐπισκεπτῶν, εἶνε ὁ καθρέπτης, ἐν ᾧ ἄντανα-